

Muzeum Polskich Formacji Granicznych

<https://www.muzeumsg.strazgraniczna.pl/muz/formacje-ochrony-granic/biografie/1918-1939/kadra/n-r/czeslaw-romiszewski/68418,Czeslaw-Romiszewski.html>
05.02.2026, 15:18

Czesław Romiszewski - współtwórca Straży Celnej (1921-1928)

W historii polskich formacji granicznych II Rzeczypospolitej jest wiele zapomnianych postaci – oficerów i funkcjonariuszy, którzy swoją wiedzą i służbą przyczynili się do tworzenia struktur tworzącego się państwa polskiego. Wielu z nich po wieloletniej służbie w armiach zaborczych, w pierwszych miesiącach niepodległości, wykorzystując swoje doświadczenie, z zapałem włączyli się do prac organizacyjnych pierwszych formacji granicznych tj. Straż Graniczna i Wojskowa Straż Graniczna (1918-1919). W trudnych latach walk o granice i wojny polsko-rosyjskiej (1919-1921), w miarę posiadanych sił i możliwości stanęli do obrony kraju. Pomimo wojennego zmęczenia, potęgowanego bolszewickim okrucieństwem, często kosztem własnego życia i zdrowia przystąpili do ochrony polskich granic przed wrogimi lub nieprzychylnymi sąsiadami Polski. Jednym z nich był płk Czesław Romiszewski, długoletni, doświadczony oficer rosyjskiej Straży Granicznej, który bezpośrednio po zakończeniu wojny polsko-rosyjskiej, uwolniony w 1921 r. przez Rosjan mógł powrócić do Polski i włączyć się w tworzenie Straży Celnej (1921-1928). W praktyce była to pierwsza stała formacja graniczna ochraniająca granicę zachodnią II Rzeczypospolitej, a swoją formę organizacyjną uzyskała m.in. dzięki wkładowi pracy płk. Romiszewskiego, któremu niniejszy artykuł został poświęcony [1]).

Czesław Szczesny Kleofas Romiszewski, urodził się 18 sierpnia 1861 r. w Borbuchach (pow. płoskirowski) na Podolu, w szlacheckiej [2] rodzinie Lucjana Romiszewskiego i Adeli z Leśniewiczów herbu Półkozic [3] (jej ojciec Wincenty był marszałkiem szlachty kamienieckiej i oficerem polskim w armii napoleońskiej). Romiszewscy herbu Jelita wywodzili się z ziemi sieradzko-łęczyckiej, ale przodkowie Czesława w drugiej połowie XVIII wieku osiedli na Podolu. Czesław był jednym z dziesięciorga dzieci swoich rodziców [4]. Ojciec Lucjan Romiszewski (1828-1914), właściciel majątku Borbuchy nad Uszycą, prowadził wzorowe i jak na owe czasy nowoczesne gospodarstwo rolne m.in. wprowadzając mechanizację prac polowych, założył także turbinowy młyn wodny, a w dworze elektryczność [5]. Dwaj wujowie Czesława służyli w armii Imperium Rosyjskiego: Władysław (1819-1907) był generałem, a Cezary Aleksander (1821-1900?) pułkownikiem. Pod koniec XIX wieku służba w armii carskiej w opinii szlachty kresowej nie była czymś hańbiącym, szczególnie, że wielu dowódców powstań narodowych pełniło wcześniej służbę w rosyjskiej [6]. Idąc w ślady wujów, Czesław wybrał dla siebie karierę wojskową. Pierwszym jej etapem było siedmioklasowe gimnazjum wojskowe [7] w Jelizawietgradzie (ukr. Kropywnycki).

Po ukończeniu gimnazjum, 16 sierpnia 1883 r. został przyjęty do służby w armii carskiej, jako ochotnik 14. Ołonieckiego Pułku Piechoty Jego Wysokości Piotra Króla Serbskiego [8]. Po przeszkoleniu, 15 września 1883 r. przydzielono go do Warszawskiej Szkoły Junkrów Piechoty, która kształciła szlachciców na podoficerów z cenzusem (podchorążych). Nauka w szkole junkrów trwała dwa lata. Po jej ukończeniu, został ponownie przydzielony do pułku, jako młodszy oficer. 18 września 1886 r. został awansowany na praporszczyka (odpowiednik chorążego). W pułku awansował na kolejne stopnie oficerskie: podporucznika (1887 r.), porucznika (1889 r.). 26 kwietnia 1889 r. na własną prośbę przeniesiony do 46. Dnieprowskiego Pułku Piechoty. Od 2 stycznia 1892 r. na własną prośbę służył w Pogranicznej Straży [9] z przydziałem do 22. Izmańskiej Brygady, która ochraniała granicę na pograniczu z Rumunią, nad jednym z ujść Dunaju do Morza Czarnego [10]. Odbił dwumiesięczny kurs przy Zakaukaskim Okręgu Wojskowym oraz praktykę na kordonach granicznych w Szwajcarii i w Rumunii. Początkowo służył, jako porucznik, a od 22 kwietnia 1893 r. jako rotmistrz sztabowy na stanowisku dowódcy oddziału granicznego w Wilkowie (pow. Izmail) w delcie Dunaju w Besarabii. W październiku 1893 r. zarządzeniem cara Aleksandra III powołano do życia Samodzielny Korpus Straży Granicznej [11], w którym Romiszewski otrzymał awanse na kolejne stopnie: rotmistrza (1897 r.), podpułkownika (1906 r.) i pułkownika (2 kwietnia 1911 r.). 21 stycznia 1908 r. wyznaczony na dowódcę obwodu (dywizjonu) w 27. Erywańskiej Brygady Straży Granicznej w Termezie. Posterunki tej brygada pełniły bardzo trudną służbę w górskim terenie na pograniczu rosyjsko-tureckim i rosyjsko-perskim. Od 8 marca 1911 r. był pomocnikiem dowódcy 31. Amu-Daryńskiej Brygady Straży Granicznej, którą dowodził w zastępstwie dowódcy. Dowództwo brygady mieściło się w Samarkandzie. 18 lipca 1913 r. powierzono mu dowództwo 28. Jelizawiejpolskiej Brygady Straży Granicznej na pograniczu rosyjsko-perskim, w której służył do wybuchu wojny światowej [12]. Dowódcy brygady przysługiwało stanowisko generał-majora. Na przełomie lipca i sierpnia 1914 r., na kilka dni przed rozpoczęciem działań wojennych brygady straży granicznej zostały wycofane z terenów pogranicznych i przeformowane w pomocnicze jednostki kawalerii (pułki konne). Jednostki te brały udział m.in. na froncie kaukaskim [14]. 26 lipca 1915 r. powierzono mu dowództwo samodzielnego Dżebrailskiego Oddziału Granicznego (z uprawnieniami dowódcy brygady). Dowodzona przez niego jednostka brała udział w wyprawach przeciwko perskim plemionom Szachsewenów mieszkającym, na pograniczu rosyjsko-perskim. Pełnił także obowiązki naczelnika Zakaukaskiego Okręgu Granicznego (z uprawnieniami generał-majora) [15]. Według rodzinnych przekazów wiadomo, że kilkakrotnie starał się o przyjęcie do Imperatorskiej Mikołajewskiej Akademii Wojskowej w Sankt Petersburgu, kształcącej starszych oficerów dyplomowanych. Miał wprowadzić bardzo dobre opinie służbowe i zdane egzaminy, ale przyjęcie uzależnione było od przejścia na prawosławie [16]. 21 sierpnia 1918 r. z powodu rozformowania oddziałów wojskowych i likwidacji sztabu oddziałów kaukaskich pozostał poza etatem. Pułkownik Romiszewski służył w armii rosyjskiej 32 lata, 3 miesiące i 14 dni [17]. Służba w armii carskiej przyniosła mu wyróżnienia w postaci orderów: Św. Stanisława III klasy (1897 r.), Św. Anny III klasy (1902 r.), Św. Stanisława II klasy (1906 r.), Św. Anny II klasy (1911 r.), Św. Włodzimierz IV klasy (1914 r.) i III klasy (1915 r.) [18] i Orderem Bucharzkiej Złotej Gwiazdy II klasy [19].

Wraz z wybuchem rewolucji październikowej w Rosji, rozpoczął się proces rozpadu dawnego Imperium. Na początku kwietnia 1918 r. zakaukaski parlament ogłosił niepodległość prowincji kaukaskiej, ale wobec odmiennych dążeń narodów (Gruzinów, Azerów i Ormian) nie doszło do utworzenia wspólnego państwa. 25 maja proklamowano niepodległość Gruzji, a trzy dni później Azerbejdżańskiej Republik Demokratycznej – pierwszej republiki parlamentarnej wśród narodów muzułmańskich. Przystąpiono do budowy nowego państwa, przejmowano urzędy i administrację, tworzone armie. Ze względu na okupację Baku przez wojska bolszewickie, rząd krajowy tymczasowo zainstalował się w Ganja (ros. Elisabethpol). W sercu tych wydarzeń znalazł się płk Romiszewski oraz jego rodzina. Pułkownik wraz z resztą oddziału Dzebrailskiego znalazł się na terenie Persji. W czerwcu 1919 r. podczas tureckiej ofensywy, która wspierała Azerów w oczyszczaniu Azerbejdżanu z oddziałów bolszewickich, płk. Romiszewski został umieszczony przez Turków w miasteczku Kariagino (azer. Füzuli / arm. Waranda) [20] na terenie górskiego Karabachu. Natomiast jego rodzina (żona Maria, 15-letnia Emilia i 13-letni Oktawian) znalazła się w osadzie Wank (Vank), ale na skutek prośb pułkownika, w listopadzie Turcy przewieźli ją do Kariagino. Za pozwoleniem Turków, udał się do dawnego sztabu okręgu w Tyflisie (gruz. Tbilisi), celem odzyskania dokumentów osobowych oraz uzyskania pieniędzy na wyjazd rodziny do Polski. Niestety udało mu się odebrać jedynie dokumenty, pomimo to nie rezygnował z planów powrotu do kraju przez Tyflis do portu w Batumi, skąd drogą morską przez Morze Czarne zamierzał opuścić ten region. Ale podróż kolejną niosła zagrożenie ze strony band rabunkowych grasujących wzdłuż torów, aby ich uniknąć płk. Romiszewski postanowił zorganizować karawanę do Julfy (Dzulfa, obecnie Gulfa), skąd zamierzał jechać kolejną do Batumi. Na wielbłądach i koniach, rodzina wraz z dwójką wiernych mu żołnierzy – Polaków (Tomasz Zawada i Stefan Borzakowski) dotarli do Julfy, ale tory kolejowe zostały zniszczone przez bandy rabunkowe. W tej sytuacji, wyruszyli dalej, aby przez Tebrys dotrzeć do, któregoś z portów nad Zatoką Perską i statkiem przedostać się do Konstantynopola (obecnie Stambuł). Po drodze stoczyli kilka zwycięskich potyczek z Szachsewenami, ale podczas kolejnej utarczki w rejonie miejscowości Sofiano towarzyszący im Zawada został ranny, a pod synem został zabity koń. W tej sytuacji, wobec nalegań żony zawrócili i w lutym 1919 r. powrócili do Azerbejdżanu do Ganji. W międzyczasie żona i syn zapadli na żółtą febrę (malaria), zaczęło im także brakować środków do życia. W tej sytuacji, ocaleniem okazała się propozycja Aliagi Hasanowa [21], ówczesnego ministra finansów Azerbejdżanu, aby płk. Romiszewski uczestniczył w organizacji straży granicznej. Obaj znali się z wcześniejszych lat służby pułkownika na Zakaukaziu, gdy Hasanow był m.in. dyrektorem banku państwowego w Baku. Azerowie darzyli Polaków sympatią, za ich wrogi stosunek do Rosji. Romiszewski wyjechał do Baku, gdzie włączył się w organizację straży i proces szkolenia strażników granicznych przeznaczonych dla ochrony granicy z Gruzją i Armenią. Pełnił także funkcję pełnomocnika do spraw granicznych przy Ministerstwie Skarbu [22]. Dzięki temu sytuacja finansowa rodziny zaczęła się poprawiać, a postępująca rekonwalescencja żony i syna dawała szansę na powrót do Polski. Niestety pod koniec kwietnia 1920 r. na terytorium Azerbejdżanu wkroczyły oddziały Armii Czerwonej ze zbrojną interwencją, która położyła kres istnieniu republiki demokratycznej [23]. Romiszewski przebywający w Baku został aresztowany i

ograbiony (m.in. z dokumentów). Wraz z aresztowanym w Baku polskim ministrem pełnomocnym Tytusem Filipowiczem, który kierował specjalną misją dyplomatyczną na Kaukaz Południowy [24], został przewieziony do Moskwy. Według wspomnień rodziny był osadzony m.in. w osławionym więzieniu śledczym na Butyrkach [25].

Dopiero po zakończeniu działań wojennych i ratyfikowaniu traktatu ryskiego w 1921 r., aresztowani członkowie misji a wraz z nimi płk. Romiszewski, zostali uwolnieni i mogli powrócić do Polski [26]. 7 czerwca 1921 r. powrócił do kraju, do Warszawy i trafił do szpitala (uzdrowiska) Polskiego Białego Krzyża przy ul. Dzielnej 67 [27]. Tuż po powrocie do kraju, 1 lipca złożył podanie o przyjęcie go do Wojska Polskiego, ale wiedząc o ograniczeniach wiekowych w przyjęciach, w przedłożonych dokumentach podał, 1867 jako rok swojego urodzenia (w ten sposób odmłodził się o 6 lat). W tym czasie deklarował, że mieszkał w Warszawie przy ul. Kapucyńskiej nr 7 [28]. Wiedząc o planach i przygotowaniach do utworzenia straży graniczno-celnej, 2 lipca złożył prośbę do Jana Kantego Steczkowskiego, ówczesnego ministra skarbu o przyjęcie go do służby: „opierając się na nabytym doświadczeniu w kwestiach dotyczących ochrony granic morskich i lądowych i pragnąc zastosować me wiadomości fachowe, mam zaszczyt prosić o łaskawe udzielenie mi posady podług uznania [...] moja długoletnia praktyka może być użyta z korzyścią dla sprawy” [29]. Wprawdzie w Departamencie Cei Ministerstwa Skarbu od marca 1920 r. trwały prace organizacyjne nad utworzeniem nowej formacji granicznej (Straży Celnej), ale w tym stadium nie było jeszcze stanowiska, na które można było zatrudnić płk. Romiszewskiego. Z tego też względu, 5 lipca ministerstwo zwróciło się z prośbą do gen. por. Eugeniusza de Henning-Michaelisa, wiceministra spraw wojskowych z prośbą o przyjęcie do służby czynnej w Wojsku Polskim. Ze względu na fachowość proponowano przydzielenie go do Komendy Batalionów Celnych na etat oficera sztabowego do zleceń lub na stanowisko dowódcy batalionu [30]. Sprawa została skierowana do Oddziału V Sztabu Generalnego, który po jej rozpatrzeniu 12 lipca poinformował zainteresowany resort oraz samego pułkownika, że „nie MSWojsk reflektuje z powodu przekroczenia granicy wieku” (54 lata) [31]. W tej sytuacji, 15 lipca płk. Romiszewski został ostatecznie przyjęty do służby w Straży Celnej w stopniu inspektora [32].

W lipcu 1921 r., po zgłoszeniu się do komendy uzupełnień, ze względu na służbę w armii obcej (Azerbejdżan) i późny powrót do kraju, jego dokumenty skierowano do weryfikacji przez Oficerski Trybunał Orzekający (OTO) działający pod przewodnictwem gen. dyw. Jana Jacyny przy MSWojsk. Musiały być z tym pewne perturbacje, skoro w sierpniu 1922 r. dyrektor Departamentu Cei Ministerstwa Skarbu usprawiedliwiał płk. Romiszewskiego, że „nie mógł zgłosić się w przepisany terminie do rejestracji oficerów rezerwy z powodu ciągłych rozjazdów służbowych w związku z obsadą granic przez Straż Celną” [33]. Sprawę prawdopodobnie badał gen. bryg. Ryszard Bitner, który po rozpatrzeniu przedłożonych mu dokumentów służby i wyjaśnień ocenił: „służy w straży granicznej pol. Żadnych przeszkód do zaliczenia płk. Romiszewski w poczet of. rezerwy WP OTO nie znalazł”. Ostatecznie 7 kwietnia 1923 r. trybunał orzekł „że mógł być oficerem Wojska Polskiego w rezerwie”, a jego późny powrót do kraju był usprawiedliwiony [34]. Orzeczenie otwierało możliwość

rejestracji we właściwej komendzie uzupełnień. Po ewidencyjnym przyjęciu do Wojska Polskiego do grupy oficerów rezerwy i macierzyście przydzielony do 6. Pułku Piechoty Legionów z garnizonem w Wilnie [35].

Rodzina Romiszewskich rozproszona przez działania wojenne, sukcesywnie zbierała się w Warszawie, gdzie prawdopodobnie, jako pierwsza, poprzez Turcję i Rumunię dotarła Maria Romiszewska z Emilią i Oktawianem [36].

Od lipca 1921 r. płk Romiszewski pełnił służbę inspektora Straży Celnej w Dyrekcji Cei w Warszawie. Straż Celna była formacją graniczną podległą Ministerstwu Skarbu, zorganizowaną i wyszkoloną oraz umundurowaną na sposób wojskowy. Już w marcu 1920 r. ukazały się pierwsze zarządzenia w zakresie tworzenia straży o charakterze gospodarczo-celnym, a prace organizacyjne powierzone zostały Wacławowi Dzierżgońskiemu, naczelnemu inspektorowi ceł. Straż tworzona była w ramach istniejącego systemu celnego II Rzeczypospolitej tj. w ramach pięciu okręgowych dyrekcji ceł, które powstały po dawnym podziale kraju z okresu zaborów tj. Warszawa i Wilno (dawny zabór rosyjski), Poznań i Mysłowice (dawny zabór pruski) oraz Lwów (dawny zabór austriacki). Prace na szerszą skalę w zakresie organizacji Straży Celnej ruszyły dopiero w drugiej połowie 1921 r. i trwały jeszcze przez 1922 r. W tym czasie wykorzystując doświadczenie oficerów wywodzących się z zaborczych straży granicznych (m.in. insp. Romiszewski i st. insp. Bolesław Heimrath), przygotowywano kadry, organizowano struktury i stopniowo przejmowano ochronę granicy zachodniej i południowej (z wyłączeniem granicy wschodniej). Pod względem struktury, Straż Celna podzielona była na inspektoraty, komisariaty i placówki graniczne. W każdej z dyrekcji ceł, w zależności od długości ochranianej granicy utworzonych zostało kilka inspektoratów granicznych. Na czele placówek i komisariatów stali kierownicy, mianowani przez właściwego okręgowego dyrektora ceł, natomiast kierowników inspektoratów mianował minister skarbu. W Warszawie utworzony został Naczelny Inspektorat Straży Celnej, który podlegał dyrektorowi Departamentu Ceł Ministerstwa Skarbu. Przy władzach celnych II instancji tj. przy okręgowych dyrekcjach ceł utworzono stanowiska starszych inspektorów celnych. Naczelny Inspektor i starsi inspektorzy byli organami nadzoru (kontroli) nad jednostkami Straży Celnej, przy czym nie pełnili oni roli kierowniczej i rozkazodawczej w stosunku do inspektoratów, komisariatów i placówek. Ich rola została ograniczona do nadzoru nad wykonywaniem przepisów prawa i zarządzeń władz celno-skarbowych w zakresie ochrony granicy. Do zadań Straży Celnej należało nadzorowanie granicznego ruchu osobowo-towarowego odbywającego się poza urzędami celnymi, wykrywanie i ujawnianie przemytnictwa towarów oraz walut, ściganie przestępstw popełnionych przeciwko monopolom państwowym (m.in. spirytusowy, tytoniowy, zapalczany) oraz przestępstw karno-skarbowych [37].

Inspektor Romiszewski sprawował nadzór nad ochroną 441 km odcinka granicy polsko-niemieckiej (odcinek granicy z Prusami Wschodnimi od Rajgrodu do Mławy oraz odcinek w rejonie przylegającym do województwa kieleckiego). Na odcinku tym w schyłkowym okresie istnienia formacji funkcjonowały trzy inspektoraty graniczne (Grajewo, Chorzele i Praszka) oraz 18 komisariatów [38]. Na tej granicy oprócz zatrzymywania osób nielegalnie

ją przekraczających (m.in. pracowników sezonowych), ujawniono głównie przemyt tytoniu, papierosów, sacharyny, spirytusu skażonego oraz wyrobów tekstylnych. Ze względu na brak zachowanych dokumentów archiwalnych Straży Celnej, stosunkowo niewiele wiemy o służbie insp. Romiszewskiego w tej formacji. Wiadomo, że na początku służby, co najmniej do sierpnia 1922 r. był kierownikiem wyszkolenia w Szkole Straży Celnej w Zambrowie. W szkole tej kształcono niższych funkcjonariuszy, którzy następnie pełnili służbę graniczną. W przekonaniu historyków, w szkole w Zambrowie skupiono głównie instruktorów wywodzących się z rosyjskiej straży granicznej. W 1922 r. był naczelnikiem Wydziału Ochrony Granic w Dyrekcji Ciel w Warszawie. Na przełomie 1923/24 Romiszewski był pełniącym obowiązki starszego inspektora Straży Celnej Dyrekcji Ciel w Warszawie [39]. Pod koniec 1926 r. jako st. inspektor był organem lustracyjnym jednostek Straży Celnej w Dyrekcji Ciel w Warszawie oraz Inspektoratu SC „Suwałki” podlegającego Dyrekcji Ciel w Wilnie. Był to jedyny inspektorat w tej dyrekcji (odcinek granicy polsko-litewskiej obsadzały jednostki Korpusu Ochrony Pogranicza), dlatego został przydzielony pod kontrolę tego doświadczonego oficera. Dodatkowo kierował on komitetem budowy budynków dla Straży Celnej na terenie warszawskiego okręgu celnego [40]. W maju 1927 r. jako starszy inspektor SC nadzorował udział podległych mu funkcjonariuszy w uroczystościach z okazji święta 3 maja, która odbyła się w Warszawie na Placu Saskim. Jednostka otrzymała wtedy podziękowania „za wyteżoną pracę” od gen. bryg. Jana Karola Wróblewskiego, ówczesnego dowódcy Okręgu Korpusu nr I „Warszawa”.

Należy też wspomnieć o udziale st. insp. Romiszewskiego w wykryciu i likwidacji afery przemysłowej znacznych ilości wyborowego tytoniu i luksusowych papierosów na początku grudnia 1924 r. Jak wynika z doniesień prasowych, funkcjonariusze celnicy ze stacji kolejowej Warszawa-Towarowa zwrócili uwagę na wagon z transportem śrub metalowych z Gdańska. Po kilkudniowej obserwacji wagonu zdecydowano się na jego otwarcie i sprawdzenie zawartości wszystkich przewożonych skrzyń. W wyniku rewizji celnej ujawniono łącznie 33 skrzynie z tytoniem (1323 kg) oraz trzy z papierosami. Tylko w części znajdowały się zadeklarowane śruby. Cały transport adresowany był na fikcyjnego odbiorcę z Warszawy. Śledztwo nadzorowali wyżsi urzędnicy Dyrekcji Ciel w Warszawie: Kwiryn Siewierski (prezes dyrekcji), Włodzimierz Krzyżanowski (naczelnik Wydziału Ochrony Granic) oraz Czesław Romiszewski jako przełożony Straży Celnej w Warszawie [41].

Czesław Romiszewski oprócz działań o charakterze służbowym angażował się w działalność społeczną, a najprawdopodobniej był także jej inicjatorem. Przykładowo, 27 kwietnia 1924 r. w salonach Resursy Kupieckiej w Warszawie odbył się bal charytatywny na rzecz zakupu książek i wydawnictw periodycznych dla bibliotek i czytelni Straży Celnej Dyrekcji Ciel w Warszawie. Komitet organizacyjny ocenił, że tylko książka mogła stać się jedyną, godziwą rozrywką dla strażników na odległych strażnicach rozsianych wzdłuż granicy. Dlatego całkowity dochód z balu przeznaczono na zakup nowych książek. Wśród wielu znanych osobistości, będących gospodarzami balu, znaleźli się m.in. gen. bryg. January Ciechowicz, naczelny inspektor Straży Celnej, płk Czesław Romiszewski oraz jego brat cioteczny gen. Modest Romiszewski [42].

Na początku października 1927 r. w związku z nową organizacją Straży Celnej wprowadzoną na podstawie rozporządzenia Ministra Skarbu, płk Stefan Paślawski, naczelny Inspektor SC powierzył st. insp. Romiszewskiemu pełnienie obowiązków Inspektora okręgowego w utworzonym Mazowieckim Inspektoracie Okręgowym Straży Celnej. Siedzibą inspektoratu w okresie tworzenia była Warszawa [43]. Niestety 15 października 1927 r. zachorował i zastąpił go w obowiązkach st. kom. SC Wacław Pachecka [44]. Romiszewski nie powrócił już do czynnej służby – ze względu na stan zdrowia (prawdopodobnie także ze względu na wiek), rozporządzeniem ministra skarbu z 31 października, z tym samym dniem przeszedł w stan spoczynku. Pułkownik Paślawski w swoim rozkazie napisał o odchodzącym st. insp. Romiszewskim: „odchodzącego z szeregów naszego korpusu żegnam, wyrażając Mu w imieniu służby pochwalne uznanie, za gorliwą i sumienną pracę oraz trudy położone przy organizacji ochrony granic. Żegnam go jako oficera i urzędnika, który dobru służby poświęcał zawsze maksimum swoich sił, czem zasłużył sobie na specjalne wyróżnienie” [45].

W historii polskich formacji granicznych nazwisko st. insp. Romiszewskiego pojawia się bodajże po raz ostatni jeszcze w 1933 r., gdy na łamach czasopisma „Czasy” wydawanego przez Straż Graniczną zamieszczono artykuł jego autorstwa pt. Ochrona granic w Polsce Odrodzonej przed utworzeniem Straży Granicznej. W tym artykule, który ze swojej natury był bardzo syntetyczny napisał krótko: „w 1921 r. przystąpiono do organizowania na zupełnie innych zasadach cywilnej Straży Celnej. Organizacja Straży Celnej spoczywała w rękach pułk. Romiszewskiego Czesława, późniejszego starszego inspektora Straży Celnej w Dyrekcji Ciel w Warszawie i Heimratha Bolesława, starszego inspektora Dyrekcji Ciel w Poznaniu. Organizatorzy przystąpili do pracy z planem, w którym wykorzystać chcieli potrzeby naszych granic i doświadczenia państw innych” [46].

Pod względem wojskowym płk Romiszewski, jako oficer pozostawał w rezerwie. Ostatecznie 11 marca 1929 r. ze względu na osiągnięty wiek został zwolniony na podstawie art. 88 ust. 1 ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym (Dz. U. 1928, nr 46, poz. 438) z obowiązku wojskowego zarządzeniem Departamentu Piechoty MSWojsk podanym w Dzienniku Personalnym nr 9/29 z 27 kwietnia 1929 r. [47].

Inspektor / pułkownik Romiszewski żonaty był z Marią Amalią baronówną von Stegmann [48] (ur. 21 lipca 1865 r. Garbas - zm. 8 czerwca 1935 r. Warszawa [49]). Związek małżeński zawarli 21 kwietnia 1887 r. w parafii ewangelicko-augsburskiej w Łomży, gdzie w tym czasie służył Romiszewski. Mieli pięcioro dzieci: Jana Czesława Leona (ur. 24 stycznia/5 lutego 1888 r. Łomża - zm. 6 lutego 1964 r. Żyrardów), Wacława Zygmunta (ur. 12 stycznia 1893 r. Warszawa - zm. 6 lipca 1960 r. Mogielnica), Jadwigę (zmarła młodo), Emilię Zofię (ur. 8 grudnia 1904 r. Borbuchy - zm. 23 czerwca 1993 r. Mogielnica) i Oktawiana (ur. 12 stycznia 1906 r. Wilkowo, pow. Izmań - zm. 31 grudnia 1958 r.) [50]. Wszyscy poza Janem zmarli bezpotomnie. Wacław Romiszewski był oficerem w armii rosyjskiej, a od 1923 r. oficerem rezerwy Wojska Polskiego. Po powrocie do kraju od 1922 r. był oficerem Straży Celnej, a następnie służył w Straży Granicznej. Jan Romiszewski był długoletnim pracownikiem Dyrekcji Ciel w Warszawie, natomiast najmłodszy z braci Oktawian pracował

w granicznych urzędach celnych okręgu warszawskiego [51].

Po odejściu ze służby, Czesław Romiszewski zamieszkał wraz z rodziną w Warszawie. Co najmniej od 1925 r. mieszkali przy placu Kazimierza Wielkiego nr 11, w kamienicy należącej do gen. Modesta Romiszewskiego. Mieszkał tam wraz z żoną (do jej śmierci w 1935 r.) i córką Emilią, która była wieloletnim administratorem tej nieruchomości. Pułkownik Czesław Romiszewski zmarł rankiem 2 stycznia 1940 r. w wieku 79 lat. W księdze parafialnej zapisano: „pułkownik Wojsk Polskich, starszy inspektor Straży Celnej, obywatel ziemski Ziemi Podolskiej” [52]. Został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim (Stare Powązki) w Warszawie.

We wspomnieniach rodzinnych, Czesław Romiszewski zachował się, jako osoba o wesołym usposobieniu, lubiącą życie towarzyskie, a także wrażliwy na kobiece wdzięki. Według opowieści syna Jana, pasją jego ojca była hodowla koni wyniesiona z rodzinnego domu i ze służby w armii rosyjskiej, a gdziekolwiek by nie stacjonował w czasie swojej służby w wojskach imperium, tam zakładał stado hodowlane. Z czasów wieloletniego pobytu w krajach Azji i na Kaukazie, pozostały mu zainteresowania kulturą Wschodu, stąd m.in. jego zamiłowanie do kolekcjonowania orientalnych kobierców i perskich dywanów. Niestety jego zbiory spłonęły wraz z kamienicą przy placu Kazimierza Wielkiego w czasie powstania warszawskiego 1944 r. Zachowała się jednak pamięć i rodzinne wspomnienia, dzięki którym możemy dziś przypomnieć postać płk. Romiszewskiego, jednego z wyższych dowódców i organizatorów Straży Celnej, która stała się podwaliną dla współczesnych formacji granicznych Rzeczypospolitej.

Opracował: **Artur Ochał**. Tekst ukazał się w: Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskania niepodległości, Szczecin 2020, s. 297-312.

[1] Artykuł powstał dzięki wydatnej pomocy Anny Niemirowicz-Szczytt, prawniczki płk. Romiszewskiego, której autor pragnie podziękować za udzieloną pomoc.

[2] Derzawnyj Archiw Chmielnickoj Oblasti, sygn. 230/1/5642, Spisok dworian, wniesiennych w dworianskiju rodostownuju knigu podolskoj gubernii, Kamieniec Podolski 1897, s. 298, www.mtg-malopolska.org.pl/bibliotekacyfrowa [Dokument udostępniony przez Annę Niemirowicz-Szczytt].

[3] A. Boniecki, Herbarz Polski, Warszawa 1911, t. 14, s. 110-113; S. Uruski, Herbarz szlachty polskiej, Warszawa 1911, s. 350.

[4] Pozostałe dzieci Lucjana i Adeli Romiszewskich to: Monika – żona Ludomira Jaworskiego, Oktawian (1864-1898), Witold (1867-1917 lub 1918?), Romuald (1869-?), Maria – żona Wolffa, Adela, Michalina – żona Zygmunta hr. Dunina (hr. Dunin-Borkowskiego bądź hr. Dunin-Sulgustowskiego) i Gabriela. Zob. J. Romiszewski, Rodzinne powiązania, „Ułan Wołyński”, nr 31, 2007 r.; A. Niemirowicz-Szczytt, list do autora, 10 I 2019 r.

[5] J. Romiszewski, *Rodzinne...*

[6] *Ibidem*.

[7] Gimnazja wojskowe (korpusy kadetów) były szkołami szescioklasowymi, a od 1881 r. siedmioklasowymi. Przygotowywały dzieci szlacheckie do dalszej nauki w szkołach wojskowych i do zawodowej służby wojskowej. Dawały one wykształcenie ogólnokształcące. Przyjmowano do nich chłopców w wieku 10-17 lat. Wychowankowie utrzymywani byli na koszt państwa lub własny. Na początku XX w. na terenie imperium było 27 korpusów kadetów. Zob. M. Kulik, *Motywacje Polaków wstępujących do rosyjskich szkół wojskowych (1865-1914)*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego w latach niewoli. W obcym mundurze*, praca zb. pod red. L. Michalska-Bracha, M. Korybut-Marciniak, Warszawa 2013, s. 167, 169.

[8] W 1862 r. dowództwo pułku stacjonowało we Włocławku, a dowództwa batalionów w Gostyninie, Izbicy i Kłodawie. W trakcie powstania styczniowego, 21 II 1863 r. pułk w pobliżu Nowej Wsi na Kujawach otoczył i pokonał oddział powstańczy gen. Ludwika Mierosławskiego. W 1914 r. dowództwo pułku rozlokowane było w Łomży. Pułk wchodził w skład 4. DP.

[9] Graniczna formacja celna utworzona ukazem carskim z 5 VIII 1827 r. na granicach imperium rosyjskiego, w celu ochrony przed nielegalnym napływem towarów z zewnątrz, który pomniejszał dochody z opłat celnych. Straż podlegała pod Ministerstwo Finansów. Zob. K. Łatawiec, *Polacy w straży granicznej Imperium Rosyjskiego*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego w latach niewoli. W obcym mundurze*, praca zb. pod red. L. Michalska-Bracha, M. Korybut-Marciniak, Warszawa 2013, s. 212.

[10] Brygady 22. Izmailska oraz 21. Skulińska wchodziły w skład IV okręgu. Zob. K. Łatawiec, *Polacy...*, s. 215.

[11] K. Łatawiec, *Polacy...*, s. 212-213.

[12] Brygady: 27. Erywańska, 26. Karska i 28. Jelizawietpolska wchodziły w skład VI okręgu. Natomiast 31. Amu-Daryńska i 30. Zakaspijska były w VII okręgu. Zob. K. Łatawiec, *Ochrona granicy Imperium Rosyjskiego na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych*, praca zb. pod red. K. Borkowski, P. Olszewski, Piotrków Tryb., 2008, s. 145; *Idem*, *Polacy...*, s. 215.

[13] Rozkaz cara z 11 VIII 1915 r., *Stare Sioło*, www.gwar.mil.ru [dostęp: 21 I 2019 r.].

[14] *Ibidem*, s. 215.

[15] CAW, Kolekcja akt personalnych, sygn. Ap. 7466, Podanie do ministra skarbu, Cz. Romiszewski, Warszawa 25 VI 1921 r.

[16] Po powstaniu styczniowym 1863 r. władze carskie zakazały przyjmowania do akademii katolików. Teść Czesława Romiszewskiego Jan Fryderyk v. Stegmann, uzależnił zgodę na małżeństwo córki Marii od ustalenia w intercyzie, że jej dzieci będą ewangelikami, aby w ten sposób uniknąć ewentualnych szykan ze strony władz carskich. J. F. v. Stegmann był Niemcem (ewangelikiem) pochodzącym z Kurlandii, absolwentem studiów prawnych na uniwersytecie w Dorpacie ze stopniem kandydata praw, następnie był radcą ubezpieczeniowym (1875) i sędzią pokoju w Suwałkach (1880), w Kolnie i w Szczuczynie. W latach 1861-1875 był właścicielem dóbr Garbas (Bakałarzewo), a następnie od 1893 r. Motule na Suwalszczyźnie. Zob. J. Romiszewski, *Rodzinne...*; A. Matusiewicz, *Dwory na Suwalszczyźnie*, Suwałki 2018, s. 89; Anna Niemirowicz-Szczytt, listy do autora, Warszawa 28 XII 2018 r., 14 I 2019 r.

[17] Wobec rozbieżność dat podanych na stronie Rosyjska armia w pierwszej światowej wojnie oraz w odpisie stanu służby Cz. Romiszewskiego, autor oparł się na tym ostatnim, który został podpisany przez gen. por. Orłowa, dowódcę VI Okręgu Granicznego i adiutanta ppłk. Kokobadze. Odpis został poświadczony przez płk. Cz. Romiszewskiego oraz świadków: gen. por. Modesta Romiszewskiego i gen. por. Jana Jacyne, Warszawa 7 VII 1921 r.; Zyciorys pułkownika Czesława Romiszewskiego 1867 (od r. 1917-go), 3 VIII 1922 r. Naliczenie lat służby (17 IX 1885 – 1 VIII 1918) dokonane przez Oficerski Trybunał Orzekający w 1921 r. Zob. CAW, Kolekcja

akt personalnych, sygn. Ap. 7466, Karta kwalifikacyjna dla Komisji Weryfikacyjnej, [1921 r.]; Okładka akt personalnych OTO; Odpis z odpisu stanu służby płk. Cz. Romiszewskiego, Warszawa 7 VII 1921 r.; Życiorys płk. Czesława Romiszewskiego (od r. 1917), Warszawa 3 VIII 1922 r. Odpis stanu służby dowódcy 28 granicznej Elżawetpolskiej brygady płk. Cz. Romiszewskiego (wyciąg), 7 VII 1921 r.

[18] Rosyjska armia w pierwszej światowej wojnie, www.grwar.ru, Rozkaz cara z 11 VIII 1915 r., Stare Sioło, www.gwar.mil.ru [dostęp: 21 I 2019 r.].

[19] CAW, Kolekcja akt personalnych, sygn. Ap. 7466, Wyciąg stanu służby płk. C. Romiszewski, odpis z odpisu.

[20] Miasteczko w rejonie Hadrut. Od 1822 r. w obszarze imperium rosyjskiego. W 1827 r. założony tu fort Kariagino, w którym początkowo większość mieszkańców stanowili członkowie prawosławnej sekty (Mołokanie). Z czasem osiedli tu Azerowie i Kurdowie oraz grupa Ormian. 1918-1920 miasto było w składzie Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej, następnie w Azerbejdżańskiej SRR. Od 1959 r. nosi nazwę Fuzulli, a od 1992 r. tj. po wojnie o górski Karabach, nosi armeńską nazwę Waranda.

[21] Aliaga Haji Suleimanoglu Hasanow (1868-1933) był m.in. dyrektorem bakijskich dróg kolejowych i członek Rady Miejskiej Baku. W 1918 r. członek parlamentu i rządu Azerbejdżanu (wiceminister, a od 19 IV 1919 r. minister w gabinecie H. Usubekova).

[22] CAW, Kolekcja akt personalnych, sygn. Ap. 7466, Podanie do ministra skarbu, Cz. Romiszewski, Warszawa 25 VI 1921 r.

[23] Azerbejdżańska Republika Demokratyczna, axc.preslib.az [dostęp: 31 XII 2018 r.].

[24] T. Filipowicz (1873-1953), działacz polityczny wywodzący się z PPS. W listopadzie 1918 r. wiceminister w MSZ. Pod koniec października 1919 r. został mianowany ministrem pełnomocnym III klasy i jako przewodniczący misji miał udać się do Gruzji i Azerbejdżanu. Misja wyruszyła jednak z opóźnieniem, gdyż dopiero 30 marca 1920 r. dotarła do Tbilisi (Gruzja), skąd wyjechała do Baku (Azerbejdżan). T. Filipowicz prowadził negocjacje w sprawie sojuszu wojskowego. Po aresztowaniu misji i wywiezieniu T. Filipowicza do Moskwy, członkowie pozostali w Baku do końca 1920 r. T. Filipowicz, po 1921 r. był na stanowiskach dyplomatycznych w Rosji, Finlandii, Belgii, USA i Meksyku. Od 1933 r. w stanie spoczynku. W czasie wojny i po jej zakończeniu na emigracji. Zob. M. Mądzik, M. Kruszyński, Polskie misje dyplomatyczne na Kaukazie w okresie międzywojennym, [w:] Kaukaz w stosunkach międzynarodowych, praca zb. pod red. K. Borkowski, P. Olszewski, Piotrków Tryb., s. 201-202.

[25] CAW, Kolekcja akt personalnych, sygn. Ap. 7466, Życiorys płk. Cz. Romiszewskiego (od r. 1917-go), Warszawa 11 VII 1921 r.

[26] Wg doniesień prasowych członkowie misji zostali uwolnieni w wyniku prac komisji mieszanych w Warszawie i Moskwie. 26 V 1921 r. uwolnieni zostali: T. Filipowicz, Włodzimierz Bondy, Wacław Ostrowski, Cz. Romiszewski, Samuel Międzybrocki, Eugeniusz Komorowski, Kazimierz Izdebski, Jerzy Strzelecki, Leon Sandurski. Wyjazd do Polski miał nastąpić 28 V 1921 r. Zob. Kronika polityczna, „Kurier Warszawski”, 145 z 28 V 1921 r., k. 2.

[27] Szpital został założony 23 II 1919 r. staraniem Heleny Marii Paderewskiej, przewodniczącej Naczelnej Rady PBK, która przez kolejne lata wspierała go finansowo. W późniejszych latach nazywany był szpitalem im. H. Paderewskiej. Zob. Helena Maria Paderewska (z domu Rosen, 1v Górską), www.ipsb.nina.gov.pl [dostęp: 21 I 2019 r.]; CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Podanie do ministra skarbu, Cz. Romiszewski, Warszawa 25 V 1921 r.

[28] CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Karta tożsamości, PKU nr 1 w Warszawie, 2 II 1922 r.

[29] W podaniu podał, że referencji mogli mu udzielić poseł T. Filipowicz, adwokat Henryk Marjański, ziemianin

Marian Baraniecki, hr. Krasicki, gen. M. Romiszewski. Cz. Romiszewski deklarował zamieszkanie w Warszawie przy ul. Dzielnej 67. Zob. CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Podanie do ministra skarbu, Cz. Romiszewski, Warszawa 25 VI 1921 r.

[30] CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Pismo Ministerstwa Skarbu do MSWojsk, Warszawa 5 VII 1921 r.

[31] Adnotacja na dokumencie ewidencyjnym sprawy: „odmownie z powodu przekroczenia granicy wieku”, na aktach sprawy: „do archiwum jako nieprzyjęty”. CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466. Zapisy na aktach sprawy 50347/V, Warszawa 11 VII 1921 r.; Kwestionariusz ewidencyjny [1921 r.]

[32] CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Życiorys płk. Cz. Romiszewskiego (od r. 1917-go), Warszawa 11 VII 1921 r.

[33] CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Pismo do PKU Warszawa-Miasto nr 1, Warszawa 3 VIII 1922 r.

[34] Ibidem, Adnotacja na teczce personalnej, gen. R. Bitner, brak daty; Karta kwalifikacyjna dla Komisji Weryfikacyjnej, 1 VII 1921 r.; Karta ewidencyjna [1921 r.]; Orzeczenie OTO-MSWojsk, l. 2269/tj., Warszawa 17 IV 1923 r.

[35] Rocznik Oficerski 1923, Warszawa 1923 r., s. 141.

[36] W rodzinnych opowieściach nie zachowały się szczegóły ich podróży. Przed powrotem, Oktawian pod wpływem bolszewickiej agitacji, bez wiedzy matki wstąpił do szkoły „krasných komandirów”, ale został siłą przez nią zabrany. Jan Romiszewski w 1914 r. studiował prawo na Uniwersytecie Kijowskim. Po wybuchu wojny wstąpił do szkoły artylerii w Kijowie. W 1916 r. awansowany na ppor. Brał udział w walkach na terenie Łotwy, gdzie dostał się do niemieckiej niewoli. Po uwolnieniu brał udział w wojnie domowej w Rosji, walcząc po stronie białogwardystów na terenie Krymu. Zdołał ewakuować się do Konstantynopola. Dopiero ok. 1927 r. powrócił do Polski. Zob. A. Niemirowicz-Szczytt, list do autora, 20 I 2019 r.

[37] Naczelnymi inspektorami Straży Celnej byli: Wacław Dzierżgoński (do 1924 r.), gen. dyw. January Cichowicz (do 1927 r.) i płk/gen. bryg. Stefan Paślawski (do 1928 r.). Zob. H. Dominiczak, Granica polsko-niemiecka 1919-1939. Z dziejów formacji granicznych, Warszawa 1975, s. 126-131, 133.

[38] Ibidem, s. 132.

[39] WBH CAW, Kolekcja akt personalnych, sygn. Ap. 7466, Zaświadczenie Ministerstwa Skarbu do PKU Warszawa, 4 VIII 1922 r.; Pismo do Wydziału V Sztabu Generalnego o wydanie karty ewidencyjnej, Warszawa 21 II 1924 r.

[40] Na przełomie 1926/27 r. prezesem Dyrekcji Ceł w Warszawie był Kwiryn Siewierski, naczelnikiem Wydziału Ochrony Granic Włodzimierz Krzyżanowski, a w skład komitetu budowy domów wchodził Stanisław Gisges-Gawroński. W skład Inspektoratu SC Suwałki wchodziło w tym czasie 5 komisariatów i 34 placówki SC. Zob. Kalendarz z szematyzmem funkcjonariuszy Straży Celnej na rok 1927, Warszawa 1927, s. 161, 290.

[41] Deklarowane śruby znajdowały się tylko w 25 skrzyniach, które ustawiono bezpośrednio przy drzwiach wagonu. Cały transport adresowany był do niejakiego Wajnsberga z Warszawy. Zob. Gdańsk szmugluje tytoń i papierosy. Cały transport przechwycono, „Kurier Poranny” 1924, nr 247, s. 6; Dzielní celnicy, „Kurier Poranny” 1924, nr 249, s. 6.

[42] Komitet zbierał także używane książki. Wśród uczestników balu wymieniony został także Jan baron Pryczwald v. Stegmann, szwagier Czesława Romiszewskiego. Zob. Na książki dla Straży Celnej, „Ku-rrier Warszawski” 1924, nr 116, s. 5; Bal w salach Resursy Kupieckiej w niedzielę 27 kwietnia 1924 r., „Kurier Warszawski” 1924, nr 116, s. 6.

[43] 22 XI 1927 r. siedziba inspektoratu została przeniesiona do Ciechanowa. Zob. ASG, Naczelny Inspektorat SC, 170.10, Rozkaz nr 2 z 8 X 1927 r., k. 5-6; rozkaz nr 12 z 7 XII 1927 r., k. 96.

[44] Ibidem, Rozkaz nr 4 z 15 X 1927 r., k. 17.

[45] Ibidem, Rozkaz nr 7 z 3 XI 1927 r., k. 33-34.

[46] Cz. Romiszewski, Ochrona granic w Polsce Odrodzonej przed utworzeniem Straży Granicznej, „Czaty” nr 21-22, 1933, s. 28.

[47] CAW, Kolekcja akt personalnych, Ap. 7466, Karta ewidencyjna, [1929 r.], Dziennik Personalny nr 9/29 z 27 IV 1929 r.

[48] W dokumentach i publikacjach nazwisko rodowe żony Romiszewskiego występuje w różnych formach: v. Stegmann, Stegmann, Stegman, Stegmann von Pritzwald. Stegmannowie posługiwali się tytułem baronowskim. Nie udało się jednak ustalić, kiedy uzyskali oni prawo do tego tytułu. Zob. A. Niemirowicz-Szczytt, list do autora, 14 I 2019.

[49] M. A. Romiszewska została pochowana na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie przy ul. Młynarskiej.

[50] Rodzinie nie udało się odnaleźć metryki chrztu Wacława, a w dokumentach podawane są różne daty jego urodzenia. Wg aktu zgonu urodził się on 20 XII 1896 r., ale najprawdopodobniej urodził się ok. 1894 r., ponieważ Czesław w podaniu z 4 IV 1898 r. o wpisanie swoich synów do ksiąg szlachty guberni podolskiej podawał, że Jan ma 10 lat, a Wacław 4 lata. Załączał też metryki, które niestety nie zachowały się. W przypadku Emilii mogła urodzić się ok. 1902 r., a podana data przyjęta została na podstawie aktu zgonu. Oktawian zaginął w 1948 r., a jego data śmierci została ustalona w postępowaniu sądowym uznania za zmarłego. Zob. A. Matusiewicz, Dwory..., s. 90. Anna Niemirowicz-Szczytt, list do autora, 29 XII 2018 r.

[51] Anna Niemirowicz-Szczytt, list do autora, 28 XII 2018 r.

[52] Osobami zgłaszającymi do księgi zgonów parafii pw. Wszystkich Świętych w Warszawie były Emilia Romiszewska i Zofia z Jaworskich Sierzycka (siostrzenica zmarłego). Akt zgonu nr 7 z 3 I 1940 r. Udostępniony przez Annę Niemirowicz-Szczytt.

